

‘..Wees enkel weer die goede en lieve moeder voor mij..’

Onderzoek naar persoonlijke drijfveren van Ignatius van Loyola met betrekking tot zijn voor eeuwig geldende verbod op de oprichting van een vrouwelijke jezuïetenorde

Ceciel Beneken genaamd Kolmer¹

Scriptiebegeleider: Dr. Elisabeth H. Hense

Faculteit Filosofie, Theologie en Religiewetenschappen van de Radboud Universiteit

Nijmegen. <http://www.ru.nl/ft>

Contact: cecielbk@gmail.com

SAMENVATTING

Aan de hand van drie karakteristieke Spaanse thema's, - Honor (eer), Quijotismo² en Machismo/Donjuanismo³ – wordt onderzocht of persoonlijk biografische omstandigheden een rol hebben gespeeld in het vrouwbeeld van Ignatius van Loyola en zodoende van invloed zijn geweest op zijn verbod tot het oprichten van een vrouwelijke jezuïetenorde. Het resultaat van dit literair onderzoek trekt de legitimatie van het ontbreken van een vrouwelijke tak in twijfel. De conclusie rechtvaardigt 'als bijvangst' verder onderzoek naar persoonlijk biografische omstandigheden van beslissers die 'eeuwig geldende regels' uitvaardigen. Met name voor vrouwen zou dit deuren kunnen openen binnen de katholieke kerk.

TREFWOORDEN

Ignatius van Loyola, Jesuïeten, Isabel Roser, vrouwelijke jezuïeten, eer, Don Quichot, Don Juan, machismo, donjuanismo

INLEIDING: EEN PERSOONLIJK VETO?

Na een intense bekeringservaring beveelt Ignatius zich in hoofse vrouwendienst aan bij de Heilige Maagd Maria. Als hij later al pelgrimerend een Arabier ontmoet en deze de maagdelijkheid van zijn meesteres in twijfel trekt, laat hij, onzeker of hij Maria's eer met zijn dolk moet wreken, zijn ezel op de wegsplitsing de vrije teugel. Dat het dier een andere weg inslaat verklaart Ignatius later als een teken van God. Dit voorval staat niet op zichzelf. De schrijver van het veelgelezen werk 'Geestelijke Oefeningen', - over de kunst van het onderscheiden van geesten -, lijkt in zijn eigen leven vaker beslissingen te nemen die meer van tekenen afhangen dan van een geestelijke onderscheiding; tekenen die overeenkomen met zijn ambitieuze, persoonlijke doelen. Ook zijn fanatieke, ridderlijke Mariaverering werpt vragen op: Is hier sprake van pure devotie of houdt Ignatius hiermee opzettelijk alle vrouwen van vlees en bloed op een onmetelijke afstand? En staat deze afstand in verband met zijn verbod op de oprichting van een vrouwelijke orde? Toegegeven, de rigide regels met betrekking tot de clausuur voor vrouwelijke religieuzen, die vanaf het decreet 'Periculoso' (1298, Paus Bonifatius VIII),

steeds strakker werden aangetrokken staan wel haaks op het beoogde ambulante werk van de jezuïeten. Echter, Ignatius, eigenzinnige doorzetter pur sang, oprichter van een controversiële sociëteit, opleider van vrouwen tot begeleidster in de geestelijke oefeningen, had met dat probleem wel raad geweten als hij gewild had. Een gesloten kloosterorde was een mogelijkheid geweest en had hoogstens een biechtvader gekost. Anderzijds is bekend dat vanaf de ontdekking van de Nieuwe Wereld al vrij snel vrouwelijke religieuzen de oversteek waagden. De redenen waarom Ignatius een veto uitsprak over de oprichting van een vrouwelijke tak, worden in de literatuur steevast in verband gebracht met omstandigheden buiten de *persoon* van Ignatius. Het valt te betwijfelen of dat de (hele) waarheid is. Gezien zijn problematische omgang met vrouwen rijst de vraag of het niet een bepaald vrouwbeeld was wat Ignatius parten speelde. De vraagstelling van deze scriptie luidt dan ook: Hebben er met betrekking tot het veto van Ignatius op de oprichting van een officiële vrouwelijke jezuïetenorde redenen meegespeeld die terug te voeren zijn op of verklaard kunnen worden uit zijn persoonlijk-biografische omstandigheden? Over het leven van Ignatius zijn bibliotheken vol geschreven. Echter, gezien de omvang van de scriptie enerzijds en Ignatius' onmiskenbare Spaanse karakter anderzijds (in een recente biografie wordt hij een 'ware microkosmos van de religieuze Spaanse cultuur' genoemd), heb ik voor een Spaanse invalshoek gekozen. In drie hoofdstukken wordt de invloed van resp. Honor, Quijotismo en Machismo/Donjuanismo op Ignatius' leven en vrouwbeeld nader belicht. In de conclusie zal duidelijk worden of deze historisch-cultureel bepaalde thema's bij hebben gedragen aan het voor eeuwig geldende verbod op de oprichting van een vrouwelijke jezuïetenorde, alsmede de gevolgen die deze conclusie mogelijk heeft binnen een bredere context.

HOOFDSTUK 1 HONOR

Ignatius stamt uit het samengaan van twee adellijke Baskische families van een oude Spaanse ridderorde. Het wapenschild van de Loyola's illustreert hun militaire traditie: twee wolven die staan voor

1 Permission to make digital or hard copies of all or part of this work for personal or classroom use is granted under the conditions of the Creative Commons Attribution-Share Alike (CC BY-SA) license and that copies bear this notice and the full citation on the first page

² Betrekking hebbend op karaktertrekken van Don Quichot

³ Betrekking hebbend op karaktertrekken van Don Juan

agresiviteit en slimheid in de oorlog. Trots, onverschrokkenheid en geldingsdrang zaten diep in de genen. Eer speelde derhalve in het leven van Ignatius, het dertiende kind van Beltrán Yáñez van Loyola en Marina Sáenz, een grote rol. Dat blijkt vooral uit zijn reacties op de talrijke mislukkingen en verliezen in zijn leven. Tekenend is bijvoorbeeld dat hij zijn moeder, die hij vlak na zijn geboorte verloor, in geen enkel geschrift vermeldt. Gezoogd door de smidsvrouw, wordt hij vanaf zijn kleutertijd opgevoed door zijn schoonzus. Op vijftienjarige leeftijd verhuist hij naar Arévalo, op de Spaanse hoogvlakte. Verlies van pseudomoeders en geboortegrond reageerde hij af in 'hoofse ijdelheden' wat op zijn vierentwintigste uitliep op een rechtszaak, waarin hij wordt aangeklaagd voor een 'zeker exces', 'bepaalde enorme delicten', 'nachtelijk, opzettelijk, laag en gewelddadig'. Onterecht beroept hij zich op een klerikale status om eerverlies te voorkomen. Het jaar daarop moet hij weer vertrekken, naar Navarra, aangezien zijn broodheer in ongenade is gevallen bij de nieuwe koning (Karel V). In dienst van de hertog van Nájera doet hij mee aan een militaire confrontatie in Pamplona en zet door buitensporige ambitie zijn leven en dat van anderen op het spel. Getroffen door een schotwond verliest hij zijn militaire toekomst en zijn fysieke aantrekkelijkheid. Als zijn poging deze te repareren door een cosmetische operatie mislukt, ruilt hij zijn militaire ambities in voor religieuze. Maar ook de weg naar heiligheid levert aanvankelijk mislukkingen op: In Jeruzalem verbiedt de provinciaal van de Franciscanen hem daar te blijven wonen. In Spanje botst hij met de Inquisitie vanwege de hoeveelheid vrouwelijke volgelingen. In Parijs studeert hij met vallen en opstaan. Als hij, na een mislukte poging naar Jeruzalem te reizen, met enkele 'compañeros' in Rome aankomt krijgt hij in 1540 eindelijk erkenning van de paus, waarna de orde snel groeit. Echter, de poging van Isabel Roser, een van zijn grootste weldoeners, zich bij de orde aan te sluiten eindigt in een rel en een veto van Ignatius. Dat eer hierbij een rol heeft gespeeld strookt met de gehele levensloop van Ignatius, waarin hij iedere mislukking aanvocht, ieder verlies sublimerde, door te zwijgen, door pijn te lijden, zelfs door te liegen of als een 'blind paard' door te gaan. In Rome is hij generaal over een leger, waarin geen plaats is voor 'zwakke' vrouwen. Isabel Roser vormde een bedreiging voor zijn project. Ignatius, overigens zelf goed doordrongen van de zonde van 'ijdelheid', verwacht 'honor' met 'gloria'. Zijn project had meer van doen met een 'ad honoris causa Ignatii' dan 'Ad Maiorem Dei Gloriam'. Ignatius die de wereld wilde redden, waaronder weerloze vrouwen, bleek achteraf vaker door hen gered dan andersom. Hierin lijkt hij op Don Quichot.

HOOFDSTUK 2 QUIJOTISMO

Ignatius is meermalen vergeleken met Don Quichot. De beroemde Spaanse schrijver Miguel de Unamuno,

streekgenoot van Iñigo, noemt hem zelfs de meest treffende parallel met de Ridder van de Trieste Figuur. Dat roept de vraag op hoe hoog het quichot-gehalte van Ignatius is en in hoeverre dit zijn vrouwbeeld heeft bepaald. Dit gehalte kan onderverdeeld worden in uiterlijke gelijkenissen en literaire kruisverbanden, maar ook de achterliggende karakters, drijfveren, intenties en doelen. Unamuno verklaart de overeenkomsten uit het 'feit' dat Don Quichot de autobiografie van Ignatius had gelezen. Voor de meting van het quichot-gehalte van Ignatius is het zeker zo interessant om dit fictieve experiment (de chronologie ten spijt) om te draaien: Ignatius las de Don Quichot tijdens zijn herstel na zijn als reeds quijotesk te omschrijven actie in Pamplona. Zijn ambitie om heilig te worden goot hij daarom in de vorm van een eenzame tocht, waarin hij zich totaal overgaf aan zijn eigen hersenschim. Hij geeft zijn rijdier vervolgens de vrije teugel, beveelt zich aan bij een onbereikbare meesteres, zint op eerherstel als deze beledigd wordt, houdt de wacht bij zijn wapenen, wordt tegengehouden door zijn broer etc. etc. De een pelgrim, de ander dolende ridder, beiden zijn zwervers met hetzelfde warmbloedige, cholerische karakter. Maar ook met dezelfde drijfveren: Puttend uit een onwankelbaar katholiek geloof strijden zij niet voor ideeën maar voor geesten, voor een transcendent ideaal dat onsterfelijkheid moet brengen, de een middels waanzinnige heroïek de ander door het redden van zielen. Ignatius' hoge quichot-gehalte uitte zich ook in zijn vrouwbeeld. Don Quichot, volledig opgegaan in zijn ridderverhaal, promoveert het dorpsmeisje Aldonza tot prinses Dulcinea en ziet prostituees en de platte Maritornes aan voor hoogstaande dames. Hij percipieert de vrouwen als romanpersonages en ontleent hen zo de kans te tonen wie zij werkelijk zijn en wat zij willen. Ignatius, bezeten door zijn missie, passeert vrouwen die niet in zijn apostolisch verhaal passen op gelijke wijze. Beide mannen hebben binnen hun kaders het beste met de vrouwen voor. Ignatius bemoeit zich intensief met hen, voert geestelijke gesprekken met hen, richt een huis op voor gevallen vrouwen en reorganiseert nonnenkloosters. Maar als het erop aan komt en vrouwen hem te dicht naderen en buiten zijn zorgvuldig opgebouwde verhaal vallen, dan vlucht hij hierin terug, zonder het kleinste gaatje open te laten. Hij meet zich een paternalistische houding aan en wijst ze deur. Maar waarin wortelt dit paternalisme? In quijotesk ridderschap of machismo, wellicht donjuanismo?

HOOFDSTUK 3 MACHISMO/DONJUANISMO

Machismo wijst op een superieure houding van de man ten aanzien van de vrouw. Donjuanismo echter, heeft naast de meest negatieve connotatie van machismo (agressie, machtsmisbruik en obsessie voor heteroseksuele handelingen), een mystieke dimensie. Don Juan, zoals de toneelschrijver Tirso de Molina die creëerde, symboliseert naast een zedeloze

crimineel en vrouwenverslinder, een duivelse kracht omdat hij Schepping noch Schepper serieus neemt. Kan Ignatius beticht worden van een dergelijke seksuele en duivelse bezetenheid? In zijn jeugd had hij naast wisselende seksuele contacten, een 'droomliefde' in de figuur van Catarina van Oostenrijk, een gevangen – onbereikbare - prinses. Alhoewel Inigo volgens eigen zeggen sedert zijn bekering walgde van seks, oefende hij in die periode een enorme aantrekkingskracht uit op vrouwen, wat hem nogal eens in opspraak bracht. Zijn opzettelijke toenadering tot vrouwen alsmede zijn problematische relatie met hen kan psychologisch verklaard worden door het verlies van zijn moeder op jonge leeftijd. Een klein kind kan niet rouwen en zoekt levenslang naar een substituut. Ignatius wat het zielenheil van de vrouwen speciaal toegewijd. Aangezien de opvoeding van vrouwen gericht was op devotie, heiligheid, caritas, zelfonderzoek, penitentie en bekering, kon hij rekenen op een grote respons. Of deze contacten geheel gespeend waren van seksuele gevoelens – gezien zijn fallische visioenen van de slang met vele ogen en zijn regressieve crises – is twijfelachtig. Bij Isabel Roser komt dit spel van aantrekking en afstoting helder in beeld. Vanaf hun eerste ontmoeting in Barcelona valt de getrouwde Isabel als een blok voor hem, spiritueel gezien. De jaren daarna staat ze hem voortdurend met raad en daad – geld en invloed – bij. Ze corresponderen, zij schrijft hem meer dan hij haar, maar zijn brieven tonen hechte betrokkenheid. Echter, als Isabel, inmiddels weduwe, in Rome komt en zich wil aansluiten bij de nieuwe orde, gaat het mis. Hij ontwijkt haar, zwicht uiteindelijk – door pauselijke interventie – voor haar verzoek, maar trekt haar vrouwelijke aanwezigheid niet. Na twee jaar moet Isabel – wederom met pauselijke tussenkomst en een onverkwikkelijke scene – geknakt en geschonden haar biezen pakken. Als reden voert Ignatius zijn beperkte energie en uitstaande plichten aan, maar meer nog zeggen de woorden: '...Wees enkel weer voor mij de goede en lieve moeder, zoals U in vroegere tijden voor mij geweest bent...' Het donjuanismo bleef derhalve op seksueel gebied beperkt tot wat jeugdige seksuele escapades en later enige libidineuze broeierigheid. En al deinsde Ignatius, gelijk Don Juan, er niet voor terug vrouwen te laten vallen als zij aanspraak maakten op het vervullen van hun noden, toch kan dit niet gezien worden als een aanval op zijn Schepper. Mag er van diaboliek geen sprake zijn, Ignatius vertoont wel degelijk sporen van machismo in de vorm van agressief en manipulatief paternalisme, zijn seksistische boodschap verpakkend in frasen van deemoed en devotie.

CONCLUSIE

Honor, Quijotismo en Machismo/Donjuanismo tonen aan dat persoonlijke motieven, geworteld in Spaanse grond, mee hebben gespeeld in het besluit van Ignatius om paus Paulus III te smeken zijn orde voor altijd te vrijwaren voor de bestiering van vrouwen. Honor was de basale grondhouding van waaruit hij opereerde, bij elke mislukking groeide zijn hang naar eer. Een zelfstandig handelende vrouw stond haaks op het vrouwbeeld dat dit eer-concept uitdroeg. Met een machistisch paternalisme weerde hij zich tegen een vrouwelijke jezuïetenorde, die hij als een bedreiging ervoer voor zijn levensproject. Hij voer op het kompas van zijn eigen quijoteske werkelijkheid, verzadigd van het zwaarmoedige maar ook militante Spaanse katholicisme, waarin aardse vrouwen niet thuishoorden. Nu die werkelijkheid voorbij is zou wellicht een hernieuwde poging tot oprichting van een vrouwelijke jezuïetenorde ondernomen kunnen worden, als er nog belangstelling voor is. Wellicht belangrijker is de bijvangst, namelijk de constatering dat een 'heilige vader', menend dat hij Ad Maiorem Dei Gloriam handelde, regels voor eeuwig vastlegde, waarvan de onderliggende motieven echter grotendeels zijn terug te voeren op tijdelijke omstandigheden, namelijk persoonlijke drijfveren ontstaan uit de specifieke biografie van een sterveling.

Dit besef zou deuren kunnen openen voor vrouwen binnen de Katholieke Kerk. Maar wie ben ik om zoiets te opperen? Een katholieke paus, kardinalen, maar ook Arabieren, zij praten nog immer over vrouwen. Maar de vrouw zelf? Haar wordt niets gevraagd, nog steeds niet.⁴

ROL VAN DE STUDENT

Deze scriptie is geheel zelfstandig door mij geschreven. In het zoeken naar een goed onderwerp van mijn scriptie had ik maar een doel: de scriptie moest een feestje worden. Zelfstandig, uit interesse voor de ignatiaanse spiritualiteit en mijn betrokkenheid tot genderstudies - ben ik tot deze onderwerpskeuze gekomen. De literatuur is grotendeels door mijzelf bijeen gezocht.

MET DANK AAN

Mijn dank gaat uit naar Dr. Elisabeth Hense, vanwege haar wijze en prettige begeleiding. Zij voedde mijn zelfvertrouwen met stimulerende opmerkingen en hielp mij de vraagstelling zo te verwoorden dat de uitwerking behapbaar bleef. Zij gaf nuttige tips op literatuurgebied, corrigeerde waar nodig, en verzag mij waar nodig van achtergrondinformatie. Vanwege haar kritische vragen leerde ik mij op ieder punt te kunnen verantwoorden.

⁴ Ik referer hier aan de Conferentie in het Vaticaan (2015) m.b.t. de vrouw: Deze werd vergeleken met een gelijksoortige bijeenkomst in Saoedi Arabië.

REFERENTIES

1. ALBORG, Juan Luis, *Historia de la Literatura Española I, Edad Media y Renacimiento*. Madrid: Editorial Gredos, 1981.
2. ALBORG, Juan Luis, *Historia de la Literatura Española II, Época Barroca*. Madrid: Editorial Gredos, 1983.
3. BEVANS, Stephen en SCHROEDER, Roger P, *Constants in Context, A Theology of Mission for Today*. Maryknoll, New York: Orbis Books, 2004.
4. BURRIEZA SÁNCHEZ, Javier, La percepción jesuítica de la mujer (siglos XVI-XVIII). *Investigaciones históricas*, 25, 2005, 85-116
5. Cervantes, Miguel de, *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*, Vol I y II. Edición, introducción y notas de Luis Andrés Murillo. Madrid: Clásicos Castalia, 1978.
6. Cervantes, Miguel de, *De vernuftige edelman Don Quichot van de Mancha*, Dl I en II, vert. Barber van de Pol. Amsterdam: Atheneum-Polak en van Genneep, 2002.
7. Deyermond, Alan D., *Historia de la Literatura Española – La Edad Media*. Barcelona: Editorial Ariel, 1979.
8. Feld, Helmut, *Ignatius von Loyola, Gründer des Jesuitenordens*. Köln: Böhlau Verlag, 2006.
9. García Mateo, Rogelio, *Don Quijote de la Mancha e Iñigo de Loyola en Unamuno según la 'Vida de Don Quijote y Sancho'*, Actas del III Coloquio Internacional de la Asociación de Cervantistas: Alcalá de Henares, 12-16 de noviembre, 1990 (Barcelona: Editorial Anthropos, 1993) p 127-141.
10. García Villoslada, Ricardo, *San Ignacio de Loyola, Nueva Biografía*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1986.
11. Ignacio de Loyola, *El Relato del Peregrino*. Barcelona: Editorial Labor S.A., 1973.
12. Ignacio de Loyola, *Ejercicios Espirituales*. Barcelona: Ediciones Linkgua, 2007.
13. Ignatius van Loyola, *Het verhaal van de pelgrim: autobiografie*, ingeleid, vertaald en van aantekeningen voorzien door Christof van Buijtenen. Nijmegen: Uitgeverij B. Gottmer, 1977.
14. Ignatius van Loyola, *Geestelijke Oefeningen en Geestelijk Dagboek*, ingeleid en vertaald door Piet Penning de Vries. Amsterdam en Tielt: Lannoo, 1980.
15. Juan Luis Vives, *De institutione Feminae Christianae "La formación de la mujer cristiana"*, Introducción, traducción y notas por Joaquín Beltrán Serra. Valencia: Ajuntament de Valencia, 1994.
16. Meissner, William W., *Ignatius of Loyola, The Psychology of a Saint*. London en New Haven: Yale University Press, 1992.
17. Pedro de Rivadeneira, *Vida del bienaventurado Padre Ignacio de Loyola, fundador de la Religión de la compañía de Jesus*. Madrid: Administración del Apostolado de la Prensa, 1920.
18. Rahner, Hugo, *Ignatius van Loyola*. Nederlandse bewerking van Fr. van Bladel s.j. Brugge: Desclée de Brouwer, 1955 .
19. Rahner, Hugo, *Ignatius von Loyola, Briefwechsel mit Frauen*. Freiburg: Herder Verlag, 1955.
20. Strasser, Ulrike, *State of Virginity, Gender, Religion, and Politics in an Early Modern Catholic State*, Michigan: University of Michigan Press, 2004.
21. Tellechea Idígoras, José Ignacio, *Ignacio de Loyola, solo y a pie*. Salamanca: Ediciones Sigueme, 2002.
22. Unamuno, Miguel de, *Our Lord Don Quixote, The life of Don Quixote and Sancho with Related Essays*. Transl. by Anthony Kerrigan, introduction by Walter Starkie. Bollingen Series LXXXV.3. New York: Princeton University Press, 1967.
23. Valero Agúndez, Urbano, *Mujeres Ignacianas*. Santander: Sal Terrae, 2011. <http://es.scribd.com/doc/139837601/Mujeres-Ignacianas-pdf#scribd>
24. Wilson, Edward M. en Moir, Duncan, *Historia de la Literatura Española, Siglo de Oro: Teatro*. Barcelona: Editorial Ariel, 1979.
25. Worcester, Thomas, *The Cambridge Companion to the Jesuits*, Cambridge: University Press, 2008.

Overige bezochte internetadressen:
Wapenschild van de Loyola's:
<http://www.exalumnos.colegiosanignacio.edu.pe/noticias.html>
<http://www.heraldrysinstitute.com/cognomi/Loyola/Spain/idc/642923/lang/es/>
M.b.t. Conferentie Vaticaan over vrouwen:
<http://www.news.va/en/news/vatican-launches-life-of-women-conference>
http://www.huffingtonpost.co.uk/2013/06/28/saudi-arabian-womens-conference-picture_n_3515062.html